

Sklep

Spopad civilizacij ali zmagoslavje pozahodnjenja?

Neuspeh političnega islama nima ničesar skupnega z deislamizacijo, temveč – paradokсно – prej z oddaljevanjem, s povečano avtonomijo političnega v odnosu do religijskega, tudi in predvsem kadar se politika sklicuje na religijo. Sicer pa se v prostoru, ki ga je odprla ta povečana avtonomija, v več muslimanskih državah razvija mit o »civilni družbi«, saj številna združenja, NVO in neodvisni intelektualci menijo, da bi lahko tako obnovili družbeno pogodbo brez države.

Kakor sem omenil že pred časom, je jasno, da so velika islamistična gibanja nastala v nacionalnem okviru in da so ga pomagala okrepiti, saj so v politično polje vključila kategorije prebivalstva, ki so se čutile izključene. Ta premik h konkretni politiki pa je spremenil tudi sama gibanja; v svojo politično prakso vključujejo pluralizem, tudi če ga težko spravijo v teorijo. Zlitje nacionalizma in islamizma – ali bolje, brisanje meje med njima – je tako omogočilo zблиžanje med sekularnimi nacionalisti in islamisti, kar je opaziti vse od Palestine do Iraka. Hkrati postopoma izginja tudi ideološka razsežnost islamizma: če je država, ki jo zaseda ali gradi, zgolj država-nacija, »po zahodno«, če je pluralizem, ki ga je prisiljen priznati, kratko malo demokracija (in ne »islamska demokracija«), če civilne družbe, na katero se sklicuje, ni mogoče opredeliti kot »islamsko« ali »tradicionalno civilno družbo«, temveč zgolj kot »civilno družbo« – kaj tedaj ostane od islamizma in ideologije? Razpršena in posplošena impregnacija, ki pronica v družbo, vendar tudi v politične prakse, in sicer v imenu hkrati konservativnih in protizahodnih vrednot, v katerih se mešata tretjesvetstvo in uveljavljanje negativno opredeljene kulturne avtentičnosti. Osrednji temi tega novega konservativizma, ki utegne celo spodbujati integracijo v svetovno ekonomijo, tako postaneta status ženske in vprašanje nravnosti. Zahteve po *šeriatu* ne merijo toliko na obnovo sodnega sistema, temveč hočejo predvsem

uveljaviti neko razlikovanje, ki gre na račun žensk. Vrnitev religije je tedaj zgolj način iskanja identitete.

Islamizacija, ki je spremljala val islamizma, se je distancirala od kakršnihkoli političnih projektov in poteka v prostoru, ki je pravzaprav v nasprotju z islamističnim načrtom z zahtevo po *šeriatu* vred. Čedalje splošnejša raba idioma ali verskih pravil za izrekanje in formuliranje praks in strategij, ki so v resnici zelo klasične (notabilizacija, evergetizem, korporatizem, iskanje identitete), rahlja islamistično stvar, celo samo politično, v prid bolj razdrobljeni družbi, v kateri nacionalna država ni več tisto, kar omogoča obstoj družbe, čeprav je še naprej ključni element strateškega okolja. Tako sta pred nami dve različni logiki: na eni strani krepitev države-nacije z integracijo islamistov v politično igro, na drugi strani pa – v odnosu do države – decentralizacija družbe, ki je bolj razdrobljena, a je preprejena tudi s transnacionalnimi tokovi (bratovščine, pridigar-ska gibanja, emigracija itn.), in ki je to distanco do države formulirala prav z islamom.

Tedaj imajo režimi v muslimanskih državah dve možnosti za razvoj. Prva možnost je »demokratizacija brez demokratov«, če uporabimo izraz Ghassana Salaméja:¹ tu bi vzpostavitev pluralizma in odprtega političnega prostora povzročila uvedbo modernih parlamentarnih praks, povezanih s preobrazbo družbenega polja (pojavitve novih podjetnikov in modernih kadrov), kar bi oslabilo tradicionalno logiko solidarnostnih mrež in bi torej postavilo pod vprašaj vladajoče oligarhije. Približno taki so ameriški načrti za Irak po okupaciji leta 2003, vendar jih izvajajo od zgoraj in samovoljno, ne da bi poskrbeli za vpetje demokracije v družbeno tkivo, ki naj bi bilo samo na sebi neustrezno za pravo demokracijo. Druga možnost pa je, prav narobe, v tem, da sedanje oblasti pritegnejo k sodelovanju konservativne in apolitične neofundamentaliste okoli programa ponovne uveljavitve tradicionalnih vrednot, ki se ne bi dotaknil oblastnih struktur, hkrati pa bi si prizadeval za ljudsko podporo pri zavračanju »zahodnih vrednot«: to kaže proces proti egiptovskim »homoseksualcem« septembra 2001.

1 G. Salamé (ur.), *Démocraties sans démocrates*, Fayard, 1994.

Zaradi protiameriške reakcije, ki je sledila okupaciji Iraka, lahko veliko režimov deluje na obeh področjih in celo uporabljajo dvojno govorico: mobilizirajo k boju proti ameriškemu vplivu in se hkrati strinjajo z vstopom v igro »vojne proti terorizmu«. Prav ta politika, ki jo izvajajo v Pakistanu in v Saudski Arabiji, pa je privedla do razvoja džihadističnega neofundamentalizma, kar je še povečalo nasprotje med omenjenimi vrednotami in zavezništvom z Združenimi državami. In vendar se je večina režimov podala v to smer (zatirajo radikalni islam, poddržavljajo verske institucije, zavračajo sleherno demokratično odprtje); s tem samo odmikajo novo krizo, ki jo bodo prej ali slej povzročile zahteve po politični participaciji, ki jim ne morejo ustreči ne sedanji režimi ne neofundamentalisti.

Reakcija na ameriško okupacijo Iraka pa kaže, da povsod prevladuje islamo-nacionalizem, se pravi, da prelomnica, ki te države ločuje od Združenih držav, ne poteka prek islama, temveč prek nacionalizma in antiimperializma: od Iraka do Palestine se prepad med laiki in islamisti manjša – oziroma boljše, ideološke razlike so zdaj podrejene istemu občutku brezizhodnosti in zavračanja, kar spodbuja reislamizacijo, ki ni več ideološka, temveč identitetna.

Kriza strategije: kje pa je sovražnik?

Veliki nauk devetdesetih let 20. stoletja je bila odcepitev državnih strategij od ideologij. Srednje-vzhodne države so se uprle notranjim nasprotovanjem in regionalnim vojniam. Paradokсно je, da jih je islamistična epizoda okrepila, saj je dejansko razširila in dezideologizirala notranji politični prostor, medtem ko prehod v islamo-nacionalizem krepi državo-nacijo, čeprav sedanji režimi teh sprememb ne znajo integrirati in so lahko njihove žrtve. Šibkosti in diskreditacije režimov ne smemo zamenjevati s slabitvijo držav: zahteva po državi je močna, prav tako nacionalizem. Ker je novi islamski radikalizem postal transnacionalen, se lahko izogne državam in jih tako več ne ogroža neposredno. Res pa je tudi nasprotno: boj proti radikalnim ideologijam se ne more osredotočiti na določeno državo, ki bi bila botra teh ideologij oziroma bi imela od njih koristi.

Američani so poskušali najti dokaze, da je v mrežo Al Kaide vpletena kakšna država, da bi tako laže našli tarčo, ki bi bila na ravni

njihove vojaške moči – a zaman. Nobena država nima islamske strategije, džihadisti pa nimajo državne strategije. Tako strategijo so poskušali pripisati Bin Ladnu: s sprožitvijo ameriške reakcije na Srednjem vzhodu naj bi skušal strmoglaviti saudski režim. Vendar nič ne potrjuje te hipoteze: Bin Ladnovi Saudijci in Egipčani so se odšli bojevat v Afganistan ali v New York in ne v svojo državo. Po 11. septembru se na Arabskem polotoku in na bregovih Nila ni zgodilo prav nič, saj ni bilo nič predvideno.

Ta odcepitev državne strategije od ideologije pa ima tudi skrb zbujačo posledice. Zibelka radikalnih mrež je pri dveh najzanesljivejših ameriških zaveznikih: v Saudski Arabiji in Pakistanu. Kako naj bi se bojevali proti islamskemu radikalizmu opirajoč se na tista dva režima, ki sta radikalizmu ponudila spodbudo in zatočišče? Ameriški podpredsednik Dick Cheney je leta 2003 predlagal spremembo programov v koranskih šolah. To je precej čudna degradacija pojma strategije: poskrbeti za dobro izobrazbo... Takoj se izkaže, da je lahko protiteroristična strategija kvečjemu metaforična: »vojna proti terorizmu« je v resnici zgolj obsežna policijska operacija, kar sicer postavlja pravne probleme (kakšen status imajo ujetniki, zaprti v ameriškem oporišču v Guantanamo?). Kako naj se vojskujemo, če nam osvobojitev ozemelj prav nič ne koristi? Namen okupacije Afganistana in nato še Iraka je bil odvzeti teroristom ozemlje, pa tudi strmoglaviti *rogue-states* (»falotske države«), ki bi utegnile teroristom pomagati in bi jim predvsem morda lahko priskrbele orožje za množično uničevanje. Težava je v tem, da Sadam Husein nikoli ni pomagal Al Kaidi in nikoli ni imel orožja za množično uničevanje – kar zdaj vemo. Nadziranje ozemlja razprši sile, v ničemer pa ne spremeni teroristične enačbe, saj je terorizem deterritorializiran.

Ameriški odgovor na islamski terorizem, kakor so ga opredelili neokonservativni ideologi, je bil uničiti *rogue-states*, bodisi z neposrednim napadom (Irak) bodisi z mešanico sankcij in podpore opozicije (Iran), in nato vzpostaviti proces demokratizacije, ki naj bi se širil na sosednje države. Ameriški neokonservativci so že dolgo pred 11. septembrom zahtevali invazijo Iraka in strmoglavljenje Sadama Huseina. Njihov cilj niso bili toliko orožje za množično uničevanje, terorizem ali nafta, temveč bolj preoblikovanje Srednjega vzhoda, ki ga imajo v rokah diktatorji, in uvesti globoke spremembe

političnega sistema in strateškega delovanja v smeri demokratičnega modela, ki naj bi bil proameriški in bi vzpostavil mir z Izraelom. Uvedba demokracije naj bi torej uničila tla, na katerih uspeva islamski radikalizem.

Zakaj bi v tem primeru napadli Irak? Ker je bil po mnenju neokonservativcev to prvi korak: začeli bomo z najbolj »izvedljivim« problemom in se nato lotili drugih držav, na različne načine – odvisno od tega, ali bodo prihodnje tarče ta nauk razumele ali ne. Verska in milenaristična razsežnost te politike je naletela na močan odmev v tistem delu ameriškega javnega mnenja, ki je pod vplivom krščanske desnice – ta pa je od zahtev po reformi ameriške družbe prešla k zunanjepolitičnemu milenarizmu, kar ponazarja njena podpora politiki izraelskega Likuda.

Spremembe v strateških ravnovesjih na Srednjem vzhodu potemtakem niso posledica islamskega terorizma, temveč ameriškega odziva na ta terorizem.

Ameriška politika, ki jo izvaja predsednik Bush (in ki ji njegov demokratiški nasprotnik ne ugovarja), pa je zelo tvegana: ko je George W. Bush odkrito izjavil, da je meja med Izraelom in Palestino iz leta 1967 sporna (aprila 2004), je dokončno pokopal sporazum iz Osla. Res je sicer, da ta proces ni prinesel pravih rezultatov, vendar je bil eden od dosežkov iz Osla nesporen: to je bila ločitev izraelsko-palestinskih konfliktov (namesto izraelsko-arabskega konflikta) od drugih konfliktov na Srednjem vzhodu. Ta ločitev je preživela tudi drugo intifado (jeseni 2000): konflikt je bil omejen na izraelsko-palestinsko ozemlje in vanj so bili vpleteni zgolj Palestinci »iz notranjosti«. Kakor smo videli v pričujoči knjigi, v Al Kaidi doslej še ni Palestincev iz notranjosti. Sedaj obstaja nevarnost, da bomo priča novi internacionalizaciji palestinskega konflikta, pri čemer bodo akcije izvajali v tujini. Če se bodo napetosti v Iraku še stopnjevale, utegne nastati nov krizni lok med Bagdadom in Tel Avivom, kar bo zdrobilo drobnno Jordanijo. Skratka, tako bi se konflikt znova teritorializiral, ker neka velesila ni znala misliti drugače kakor v okviru ozemlja.

Vendar bi morebitna razširitev palestinskega terorizma na mednarodno prizorišče pomenila tudi deteritorializacijo palestinskega vprašanja, kar bi bila logična posledica tega, da ni mogoče ustanoviti države, ki bi lahko zares zaživela. Izraelska politika pa poskuša one-

mogočiti obstoj palestinske države, ki bi lahko preživela, tudi kadar ni zraven ideološkega sklicevanja na »veliki Izrael«. Če se bodo Palestinci internacionalizirali, potem bo razlog v tem, ker bodo znova ostali brez možnosti, da bi dobili ozemlje. Podoba blodečega Palestinca konflikta še zdaleč ne zvede na vprašanje zemlje; prej označuje njeno izginotje.

Za mednarodni terorizem je zares značilna logika deteritorializacije. Vojna, ki so jo Američani začeli v Iraku, je torej trikrat zgrešila cilj: teroriste je iskala tam, kjer jih ni bilo, pod okrilje je vzela državo, ne da bi upoštevala nacijo, ki je v njej, in spodbudila je nacionalizem, namesto da bi razširila univerzalistični model demokracije. Tako je ta vojna pomagala okrepiti zavezništvo med nacionalističnimi boji (na podlagi tretjesvetstva in antiimperializma) in mednarodnim terorizmom ne glede na to, kakšne ideološke oblike bo ta prevzel: povratniki (Rdeče brigade, anarhisti) in novi akterji (prej ali slej bodo to tisti, ki jih je alternativno gibanje razočaralo) imajo iste sovražnike kakor radikalci v Al Kaidi.

Demokratizacija Srednjega vzhoda: strategija ali fantazma?

Odgovor ameriških neokonservativcev na terorizem naj bi bil uvedba demokracije na Srednjem vzhodu. Zaradi težav, na katere je naletela ta nasilna pedagogika pri upravljanju okupiranega Iraka, pa so Združene države postale skromnejše. Na začetku leta 2004 so se znova lotile veliko blažjega (ker ne predvideva več nasilnega strmo-glavljanja nedemokratskih režimov) načrta demokratizacije, imenovanega »veliki Srednji vzhod«. V tej obliki je načrt sprejemljiv za celoten demokratski tok, ne zgolj v Združenih državah, ampak tudi v Evropi, kjer del javnega mnenja podpira pravico do poseganja in zagovarja širjenje demokracije v svetu.

Ta projekt pa je kljub svoji navidezni konsenzualnosti še zmeraj močno ideološki, saj predpostavlja, da je mogoče izvajati nekakšen politični inženiring in organizirati demokracijo, ne da bi se vprašali o pogojih za njeno družbeno prijetje in še zlasti ne o njeni politični legitimnosti: zakaj bi bila demokracija zaželeno? Ne trdim, da je kakšna muslimanska ali arabska kultura neprimerna za demokracijo, vendar demokracija ni pravni strojček, ki bi ga lahko sestavili

na katerikoli deviški zemlji: ni »deviške družbe« in za nastanek svobodnega in avtonomnega družbenega prostora ne gre strmoglaviti ali prezreti kake zatiralske države. Za mit demokratizacije z asistenco pa je potrebna avtonomna civilna družba, ki jo sestavljajo racionalni podjetni državljani, ki razumejo, da sta demokracija in prosti trg v njihovem interesu. Zahteve po demokraciji so morda res univerzalne (dovolj je, da si ogledamo Egipt, Tunizijo ali Iran), vendar je demokracija brez politične legitimnosti brez vrednosti. Politična legitimnost pa ni abstrakten koncept: zasidrana je v politično zgodovino, v simbolni horizont, vendar tudi v konkretno politično sociologijo. Solidarnostnih skupin (klanov, plemen, mrež), ki so družbam omogočile obrambo pred avtoritarnimi državami, državam pa nadzor nad družbo, ne da bi morale izgubljati čas z vzpostavljanjem totalitarnega sistema, ne moremo kar tako odriniti. Američani Sadamov Irak razumejo narobe (kot totalitaren sistem, ki ga lahko primerjamo z nacistično Nemčijo ali komunističnim prostorom): Sadam je dejansko vladal s pomočjo varnostnega aparata in z izkoriščanjem tradicionalnih lojalnosti, ne z ideologijo.² Ravno to razumevanje pa je določilo obnovo: ekonomsko privatizacijo, razpustitev vojske, odpuščanje kadrov itn. Vzporedno s tem je politika ravnanja s konflikti vsaj v sunitskem trikotniku zadela ob družbeno strukturo, ki je ameriški vojaki ne razumejo pravilno.

Demokracija se lahko prime le, če se poveže z nacionalizmom (ali vsaj s patriotizmom), in le, če se opira na politično legitimnost, ki presega golo zaželenost. Ameriška politika v celoti pa se sploh ne meni za arabski nacionalizem in poskuša postaviti demokracijo kot zdravilo za bolezn, ki jih prinaša nacionalizem: od Palestincev zahtevajo, naj se demokratizirajo, šele nato bi lahko upoštevali njihove zahteve po državi in ozemlju, z eno potezo zbrisejo iraško državo, češ da odpravljajo baasizem. Ko pa tej politiki velikih načel spodleti, se vrnejo k starim dobrim kolonialnim prijemom: zanašajo se na lokalne dostojanstvenike, predstavljajo volitve, na katerih bi utegnili zmagati islamisti, opirajo se na avtoritarne režime, ki so seveda proti sleherni demokratizaciji. Tako ameriška politika izgubi vso

2 Gl. Hosham Dawod in Hamit Bozarslan (ur.), *La Société irakienne*, Karthala, 2003.

kredibilnost. Predvsem pa je povsem neprimerna za deterritorializiranost verskih gibanj.

Ker ni ozemlja, ki bi ga lahko osvojili, in države, ki bi jo lahko uničili, prava vojna ni več mogoča. To pa kajpada ne pomeni, da ni mogoče mimogrede sesuti kakšne države ali zasesti dežele, tudi če je ne bi hoteli nadzirati. Razen seveda če bi znova vpeljali koncept sovražne države (sovražne po naravi) in proti njej sprožili preventivno vojno: to je storil predsednik Bush, ki je februarja 2001 označil »os zla« (Irak, Iran, Severna Koreja); težava je v tem, da nobena izmed teh držav ne sodeluje pri Bin Ladinovem terorizmu. Ker pa nam učeno razlagajo, da so današnje vojne virtualne, ni prav nič presenetljivo, da so tudi njihove tarče fantomske.

Prav na tem stičišču med ozemljem in kulturo se je oblikovala celotna tema »spopada civilizacij«. V pričujoči knjigi pa sem si nasprotno prizadeval pokazati, da se identitetno preoblikovanje in nastanek novih oblik religioznosti dogaja natanko na ozadju ločitve med religijo, kulturo in ozemljem. Ozemlje ni več pertinentno, razen za koračanje vojsk in vožnjo s tanki.

Spopad civilizacij ali državljanska vojna zaradi vrednot?

V tem globalnem kontekstu dezideologizacije in identitetne rekonstrukcije po religioznih pravilih se razvija še zadnji podaljšek iskanja skupnosti: kako naj ob vedno večji individualizaciji religioznosti, ob vseh teh oblikah pozahodnjenja družbe, in še huje, tudi religij, človek uveljavi svojo različnost? Tedaj pridejo v ospredje kultura, identiteta in civilizacija. V Iranu, na primer, se preoblikovanje religijskega prostora odvija v političnem okviru (vloga Vodnika) ali v okviru obrambe vrednot (*arzesh*) in identitete (*huvyat*). To pa je paradokсно, kajti če je religija izraz univerzalne resnice, je kultura po definiciji relativna in je tudi identiteta partikularna. Skratka, univerzalno (religija) hoče biti priznано kot partikularno (obramba identitete). To je razlog, zakaj so razprave o multikulturalnosti in spopadu civilizacij enako priljubljene tako v muslimanskih okoljih kakor med Evropejci, sovražnimi do islama (levičarji in desničarji): razprava temelji na fantazmatski problematiki, ki je skupna obema stranema (islam kot nekaj določenega in brezčasnega).

Ta kulturna razmejitev pa se ujema z drugo razdelitvijo: z delitvijo na Sever in Jug, kjer muslimanska identiteta, ki jo poudarjata izraelsko-palestinski konflikt in ameriška okupacija Iraka, nastopa kot podoba odpora tretjega sveta. Od tod izhajajo bitke na napačnih frontah, zaradi česar se celo v Evropi brišejo politične reference. Zagovorniki laičnosti, ki so po tradiciji na levici, večinoma obsojajo islamski »integrizem« in tako se lahko zgodi, da podprejo laične diktature, denimo alžirski režim leta 1991, pa tudi prisilne ukrepe zoper sleherno izražanje kakšne muslimanske posebnosti (zakon o zakrivanju obraza). Zastopniki tretjesvetstva in antiglobalisti – velikokrat so to isti ljudje kakor v prejšnjem primeru – pa so, prav narobe, nenavadno popustljivi do afganistanskih talibov, ki jih je na muho vzelo ameriško letalstvo, in – to je bolj legitimno – nasprotujejo zakonu o zakrivanju obraza (leta 2003 je bil na Ekonomski in socialni forum povabljen Tarik Ramadan). Kakšen anglikanski škof utegne skupaj z laburističnim poslancem zagovarjati pravico do zakrivanja obraza ali kritizirati knjigo Salmana Rushdieja; kakšen francoski vodja judovske skupnosti pa ne ve več prav dobro, ali je bolj nevaren islam ali Le Pen. Kakšen francoski pisec pamfletov utegne radikalni islam razumeti kot ameriško protievropsko zaroto, kakšen ameriški esejist pa bi utegnil obsojati evropsko naklonjenost islamu. Kakšna skrajnodesničarska skupina v Franciji utegne divje braniti Arabce pred judi v Izraelu, hkrati pa trditi, da je islam »zavzel« Francijo.

Ko se je na Nizozemskem Pim Fortuyn (umorili so ga leta 2003, tik preden je njegova populistična stranka na volitvah dosegla odlične rezultate) odločil za kampanjo proti vplivu islama, tega ni storil v imenu obrambe tradicionalnih vrednot krščanstva in Evrope, temveč, prav narobe, v imenu seksualne svobode (v obrambo homoseksualcev). Odločitev je sprejel v intervjuju nekega maroškega imama, ki je na nizozemski televiziji stigmatiziral homoseksualce; vendar je ta imam uporabil argumente, ki bi jih odobraval tudi krščanski konservativci (homoseksualci so bolniki in jih ni mogoče priznati kot manjšino z legitimnimi pravicami). Glede družine, seksualne svobode, homoseksualnosti, splava so verni muslimani v Evropi na isti strani kakor konservativni kristjani. Seveda res poteka spopad vrednot, vendar si v njem ne nasprotujeta Zahod in Vzhod ali islam in

krščanstvo. Ta razprava je notranja evropska razprava; Evropa se sprašuje o svojih vrednotah in identiteti.

V resnici nima nobenega smisla, če poskušamo ta protislovja razumeti v okviru intelektualnih genealogij (jakobinske laičnosti, levičarskega antisemitizma) ali v okviru sprevačanja zavezništev med doslej nasprotnimi ideološkimi družinami, saj lahko vse te konstrukcije hitro razpadejo, če se okoliščine spremenijo: pokažemo lahko, da je evropska skrajna desnica enako blizu radikalnemu islamu (ameriška dominacija in judovska zarota) kakor Šaronovi verziji sionizma (»problem je islam«, »prepodimo Arabce«). Zgodovinske paradigme, ki so politična stališča umeščala v sistem vrednot (laičnost, demokracija, pravica ljudstev, antiimperializem, boj proti antisemitizmu), delujejo čedalje slabše.

To zmedo, celo zmedarstvo nam lahko pojasni le sprememba podobe sveta in ne intelektualni razvoj. Mešanje kategorij v veliki meri izvira iz splošne deteritorializacije – tako izraelsko-palestinski konflikt v francoskih predmestjih razumejo kot metaforo za tamkajšnje napetosti, ne da bi se menili za zgodovinsko, politično in strateško razsežnost konflikta kot takega. Z isto paradigmo (judje proti Arabcem) si lahko predstavljamo dva povsem različna prostora napetosti (Sarcelles in Jeruzalem), vendar lahko vsakega od teh dveh prostorov napetosti dojemamo tudi po vzorcih, ki nimajo med seboj nobene zveze, v katerih pa religija nima več pojasnjevalne vloge (nacionalni konflikt v Palestini, družbeno izključevanje v predmestjih). In ne bi bilo posebno smiselno določati pravega bistva posameznih ravnih konfliktov, saj prav percepcija sodelujočih, ki jo naddoločata hipnost in vsenavzočnost informacij, po svoje strukturira te konflikte.

V resnici so s premikom islama na Zahod, ki je del globalizacije, postale neuporabne vse kulturalistične in esencialistične vizije, tudi če islam še tako poudarja njihov pomen. Ni islamske geostrategije, saj tudi ni več islamske zemlje in tudi ne muslimanske skupnosti; so le religija, ki se uči živeti brez konkretne podlage, in muslimanske populacije, ki si iščejo nove identitete, tudi v konfliktu. Prva žrtev tega je nedvomno kulturalistična geostrategija, ki od razpada ZSSR naprej prevladuje v tržnih salonih in kavarnah, kjer ima vsakdo kaj povedati o naravi islama in kjer celo strokovnjaki pripovedu-

jejo enake banalnosti kakor njihovi sosedje iz istega hodnika. Toda čeprav se je že dolgo dovoljeno motiti, ne smemo pozabiti, da brez pravice do neumnosti ni demokracije.